

ТАЛАБАЛАРДА ТИЛ ЎРГАНИШ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АФЗАЛЛИКЛАРИ

Хусаинова Л.Ю.

*Самарқанд иқтисодий ва сервис институти
“Тилларни ўқитиши” кафедраси доценти, ф.ф.н.*

Таянч сўзлар: оддий сўз, имо-ишора, мулоқот, луғат, генетик омиллар, ижтимоий-маданий омиллар, таълим усуллари, грамматика, тил, инглиз тили, соҳа, ўқитувчи.

Ключевые слова: простая речь, жест, общение, словарный запас, генетические факторы, социокультурные факторы, методы обучения, грамматика, язык, английский язык, сфера, учитель.

Key words: simple speech, gesture, communication, vocabulary, genetic factors, sociocultural factors, teaching methods, grammar, language, English language, sphere, teacher.

Резюме:

Ушбу мақоланинг мақсади талабаларда тил қобилиятини ривожлантиришнинг назарий асосларини кўриб чиқишдир. Мақолада тил қобилиятларини ривожлантириш жараёнини тушунтирувчи турли ёндашувлар ва назариялар, шунингдек, ушбу жараёнга таъсир килувчи омиллар муҳокама қилинади. Шунингдек, ушбу йўналишда олиб борилаётган тадқиқотлар ҳақида умумий маълумот берилади ва педагоглар учун амалий тавсиялар берилади.

Резюме:

Целью данной статьи является рассмотрение теоретических основ развития языковых навыков у учащихся. В статье рассматриваются различные подходы и теории, объясняющие процесс развития языковых навыков, а также факторы, влияющие на этот процесс. Также даны общие сведения об исследованиях, проводимых в этом направлении, и даны практические рекомендации педагогам.

Summary:

The purpose of this article is to consider the theoretical foundations of the development of language skills in students. The article examines various approaches and theories that explain the process of developing language skills, as well as the factors that influence this process. It also provides general information about the research conducted in this area and gives practical recommendations to teachers.

Кириш. Мамлакатимиздаги олий таълим муассасаларининг нофилологик таълим йўналишлари ва мутахассисликларида хорижий тилларни соҳаларга мослаштирган ҳолда ўқитиш, хорижий тилларини ўқитиш бўйича замонавий ўқув-методик ҳамда билимни баҳолашга оид материаллар-

ни ўз ичига олган ягона таъминотни амалга оширувчи электрон дастурий платформани яратиш зарурлигини тақоза этмоқда. Шу каби қатор масалаларнинг барчасидан кўзланган асосий мақсад мамлакатимизда хорижий тилларни ўқитишнинг замонавий ва инновацион педагогик технологияларини, ўқув-услубий таъминотини яратишдан иборатдир.

Хорижий тил ўқувчиларнинг эркин ва креатив фикрлашига қаратилган бўлиши, ҳар бир ўқувчининг қобилиятига қараб, аниқ йўналишлар бўйича чуқур ўқитилиши яхши самара беради. Шу мақсадда янги дарсликларни яратиш, илғор таълим стандартлари ва методикаларини ўқув тизимига жорий этиш талаб этилади.

Тил қобилияти талабаларнинг билим олишида, айниқса чет тилларини ўрганишда муҳим роль ўйнайди. Тил қобилиятларини ривожлантиришнинг назарий асосларини тушуниш ўқитувчиларга ўқувчиларда тил кўникмаларини максимал даражада ривожлантиришга ёрдам берадиган ўқув дастурлари ва методларини самарали ишлаб чиқиш имконини беради.

Мавзунинг долзарблиги

Тил қобилиятларини ривожлантиришнинг асосий назариялари:

Критик давр назарияси:

- назариянинг тавсифи
- Далиллар ва раддиялар
- Амалий фойдаланиш

Тил ривожланишининг танқидий даври назарияси шуни кўрсатадики, инсон ҳаётида у тилни ўзлаштиришга энг мойил бўлган маълум бир давр бор. Бу назарияга кўра, инсон ҳаётининг дастлабки йилларида унинг тилни ўзлаштириш қобилияти энг юқори даражада бўлган мия танқидий ҳолатда бўлади.

Критик давр назарияси учун далиллар маълум бир ёшдан кейин (одатда ўсмирликдан кейин) иккинчи тилни ўрганадиган одамлар тил кўникмаларини, айниқса талаффуз ва грамматикани эгаллашда кўпроқ қийинчиликларга дуч келишларини кўрсатадиган тадқиқотларга асосланади. Шунингдек, янги тилни ўрганаётган катталар камдан-кам ҳолларда она тилида сўзлашувчилар билан бир хил даражада малакага эриша олишлари қайд этилган.

Бироқ, танқидий давр назариясини рад этишлар ҳам мавжуд. Баъзи тадқиқотлар шуни кўрсатадики, муҳим ривожланиш давридан кейин ўрганганига қарамай, она тилини муваффақиятли ўзлаштирган катталар бор. Бундан ташқари, мотивация, ўрганиш муҳити ва индивидуал фарқлар

каби кўплаб омиллар ҳам инсоннинг тилни эгаллаш қобилиятига таъсир қилиши мумкин.

Критик давр назариясининг амалий қўлланилиши шундан иборатки, тилни ривожлантириш имкониятларини яхшилаш учун иккинчи тилни эрта болалик ёки мактаб ёшида ўрганишни бошлаш тавсия этилади. Бу назария, шунингдек, ҳаётнинг дастлабки йилларида тил ўрганиш учун рағбатлантирувчи муҳит ва тил муҳитини яратиш муҳимлигини кўрсатади.

Тил тараққиёти назарияси босқичлари:

- назариянинг тавсифи;
- тил қобилиятларининг ривожланиш босқичлари;
- тил қобилиятини ривожлантириш омилларининг таъсири;

Тилнинг ривожланиш босқичлари назарияси шуни кўрсатадики, инсоннинг тилдан фойдаланиш қобилияти бир неча ривожланиш босқичларидан ўтади. Ҳар бир босқичда маълум хусусиятлар ва қобилиятлар кузатилади, улар аста-секин ривожланади.

Ушбу назарияга кўра, тил ривожланиши куйидаги босқичлардан ўтади:

1. Дастлабки давр: Бу даврда болаларда ҳали тил қобилиятлари шаклланмаган. Улар товуш чиқариши мумкин, лекин уларни маълум бир маъно ёки сўз билан боғламайди. Болалар йиғлаш, қичқириш ва имо-ишоралар ёрдамида мулоқот қилишади.

2. Биринчи сўзлар ва имо-ишоралар: Бу босқичда болалар мулоқот қилиш учун оддий сўз ва имо-ишоралардан фойдалана бошлайдилар. Улар объектлар, ҳаракатлар ёки ҳолатларни кўрсатиш учун алоҳида товушлар ёки сўзларни талаффуз қилишлари мумкин. Бироқ, уларнинг сўз бойлиги чекланган ва барча керакли хабарларни этказиш ҳар доим ҳам мумкин эмас.

3. Сўз бирикмалари ва содда гаплар: Бу босқичда болалар бир неча сўзларни бирлаштириб, содда гаплар ҳосил қила бошлайдилар. Улар хато қилсалар ҳам грамматик қоидалардан фойдаланишни ўрганадилар. Сўз бойлиги, ўз фикрини ифодалаш учун гаплар тузиш қобилияти ривожланади.

4. Грамматика ва луғатни ривожлантириш: Бу босқичда болаларнинг гап тузиш кўникмалари яхшиланади, сўз бойлиги бойитилади. Улар тилдан фойдаланишда тобора мослашувчан бўлиб, мураккаброқ ғояларни этказиши мумкин.

Тил қобилиятининг ривожланишига омилларнинг таъсири ҳар хил бўлиши мумкин. Асосий таъсир қилувчи омиллар орасида:

Генетик омил: генетик мойиллик тил ривожланишига таъсир қилиши мумкин. Масалан, баъзи генларнинг мавжудлиги тилни тезроқ ўзлаштиришга ёрдам беради.

Ижтимоий-маданий омиллар: Атроф-муҳит ва она тилида сўзлашувчилар билан ўзаро муносабат, шунингдек, таълим ресурслари ва амалиёт имкониятларидан фойдаланиш тил қобилятиларини ривожлантиришга кучли таъсир кўрсатиши мумкин.

Интеллектуал омил: Интеллектуал ривожланиш даражаси тилни ўрганиш ва ундан фойдаланиш қобилятига ҳам таъсир қилиши мумкин. Баъзи тадқиқотлар шуни кўрсатадики, ақл ва тил қобиляти ўртасидаги муносабатлар боғлиқ бўлиши мумкин.

Шахсий омиллар: темперамент, мотивация, мулоқотга йўналтирилганлик ва бошқа шахс хусусиятлари ҳам тил қобилятининг ривожланишига таъсир қилиши мумкин.

Демак, тил ривожланиш босқичлари назарияси тил ривожланишининг кетма-кетлиги ва хусусиятларини тавсифлайди, шунингдек, бу жараёнга турли омиллар таъсирини ёритади.

Тил қобилятини ривожлантириш омилларининг таъсири:

Генетик омиллар;

Ижтимоий-маданий омиллар;

Таълим усуллари ва услублари;

Генетик омиллар: Инсоннинг тил қобилятининг ривожланишига генетик омиллар таъсир кўрсатиши мумкин. Баъзи тадқиқотлар тилларни ўзлаштириш қулайлиги учун генетик олд шартлар мавжудлигига ишора қилади. Мисол учун, баъзи одамлар бошқаларга қараганда талаффуз, грамматика ва мулоқот қобилятиларини ривожлантиришга кўпроқ мойил бўлиши мумкин. Инсоннинг тилни ўзлаштириш тезлигида генетик мерос ҳам муҳим роль ўйнаши мумкин. Бироқ, генетик омиллар аниқланмайди ва бошқа омиллар, масалан, машғулот ва амалиёт билан ўзгариши мумкин.

Ижтимоий-маданий омиллар: Тил қобилятининг ривожланишига ижтимоий-маданий омиллар ҳам сезиларли таъсир кўрсатади. Муайян тил асосий мулоқот воситаси бўлган лингвистик муҳитда яшовчи кишига бу тилни ўзлаштириш осонроқ бўлади. Шунингдек, инсон улғайган ижтимоий муҳит унинг мотивацияси ва тилдан фойдаланиш қобилятига таъсир қилиши мумкин. Мисол учун, агар ота-оналар ва яқинлар маълум бир тилда гаплашса ва ундан фойдаланишни рағбатлантирса, бу тил қобилятиларини яхшироқ ривожлантиришга ёрдам беради.

Ўқитиш усуллари ва услублари: Тил қобилиятини ривожлантиришга таълим усуллари ва ёндашувлари ҳам таъсир қилади. Коммуникатив ёндашув каби замонавий усул ва ёндашувлар тилдан амалий фойдаланиш ва бошқа тилда сўзлашувчилар билан ўзаро муносабатни таъкидлайди. Улар талаффуз, грамматика, тинглаш ва ўқиш қобилиятларини ривожлантиришга ёрдам беради. Бундан ташқари, турли ўқув материаллари, технология ва ўйинлардан фойдаланиш ҳам тил қобилиятини ривожлантиришга ёрдам беради. Шу билан бирга, ҳар бир шахснинг шахсий имтиёзлари ва ўрганиш услублари бор, шунинг учун ҳар бир талабанинг эҳтиёжларини энг самарали қондирадиган усул ва ёндашувларни танлаш муҳимдир.

Тил қобилиятини ривожлантириш соҳасидаги замонавий тадқиқотлар:

Тил қобилиятларини муваффақиятли ривожлантиришнинг асосий омилларини аниқлаш;

Тил кўникмаларини ўргатишда янги технологиялардан фойдаланиш;

Тилни ривожлантириш соҳасидаги замонавий тадқиқотлар ушбу жараённинг турли томонларини ўрганиш ва самарали ўқитиш усулларини излашдир. Қуйида биз ушбу соҳадаги иккита долзарб тадқиқот мавзусини кўриб чиқамиз.

Тил қобилиятларини муваффақиятли ривожлантириш учун асосий омилларни аниқлаш:

Болалар ва катталардаги тил қобилиятларининг муваффақиятли ривожланишига таъсир қилувчи омилларни аниқлаш бўйича тадқиқотлар олиб борилмоқда. Бу соҳадаги асосий йўналишлардан бири ирсий омилларнинг тил ривожланишига таъсирини, шунингдек, тарбия ва таълимнинг ролини ўрганишдир. Тадқиқотлар, шунингдек, турли хил ўқитиш усулларининг самарадорлиги ва уларнинг болалар ва катталардаги тил кўникмаларини ривожлантиришга таъсирини таққослайди.

Тил кўникмаларини ўргатишда янги технологиялардан фойдаланиш:

Технологиянинг ривожланиши билан тадқиқотчилар тил кўникмаларини ўргатишда янги технологиялардан фойдаланиш имкониятларини ўрганишга киришдилар. Бу ўрганишни яхшилаш ва тил қобилиятини ривожлантириш учун компьютер дастурлари, мобил иловалар, виртуал ҳақиқат ва бошқа замонавий воситалардан фойдаланишни ўз ичига олади. Бу йўналишдаги тадқиқотларда бундай технологияларнинг самарадорлиги, уларнинг ўқувчилар мотивацияси ва қизиқишига таъсири, ушбу технологиялардан фойдаланган ҳолда янги ўқитиш усулларини ишлаб чиқиш масалалари кўриб чиқилади.

Ўқитувчилар учун амалий тавсиялар:

- √ Рағбатлантирувчи ўқув муҳитини яратиш
- √ Ҳар бир талабага индивидуал ёндашиш
- √ Коммуникатив таълим усулларида фойдаланиш
- √ турли ўқув материаллари ва манбаларидан фойдаланиш
- √ ҳар бир дарс учун аниқ мақсад ва вазифаларни белгилаш
- √ талабаларда танқидий фикрлаш ва мустақилликни ривожлантириш
- √ турли хил иш шаклларида фойдаланган ҳолда интерфаол машғулотлар ўтказиш (ўйинлар, гуруҳ лойиҳалари ва бошқалар).
- √ мунтазам равишда фикр-мулоҳаза юритиш ва талабаларнинг ютуқларини баҳолаш
- √ ўқувчиларда ўз-ўзини баҳолаш ва ўз-ўзини акс эттиришни рағбатлантириш ва кўллаб-қувватлаш.
- √ фикр ва фикр алмашишни рағбатлантириш мақсадида кўшма мунозара ва мунозаралар ташкил этиш.
- √ ўқув жараёнига инновацион услуб ва технологияларни жорий этиш.
- √ шахслараро мулоқот ва жамоада ишлаш кўникмаларини ривожлантириш.

Талабаларда тил қобилиятини ривожлантириш куйидаги назарий асосларга асосланади:

1. Психоллингвистика: тилни ўзлаштириш, кўллаш ва тушуниш жараёнларини ўрганувчи фан. Бу назария ўқувчиларнинг тил қобилиятлари ва кўникмалари асосидаги когнитив механизмларни ўрганади.

2. Ижтимоий-маданий ёндашув: Тилнинг ижтимоий-маданий муҳитда шаклланиши ва ривожланиши ҳақидаги таълимот. Бу назария ўқувчиларнинг бошқа одамлар ва жамият билан ўзаро муносабатда бўлиш орқали ўз тил кўникмаларини эгаллаши ва ривожланишини назарда тутди.

3. Компетенция ва мулоқот: мулоқотнинг турли соҳаларини ҳисобга олган ҳолда тилда фикрни тушуниш ва ифодалаш кўникмаларини ривожлантиришга эътибор қаратиш. Ушбу назария талабаларни реал ҳаётдаги коммуникатив вазиятларда тилдан фойдаланишга тайёр бўлишларини таклиф қилади.

4. Конструктивизм: Ўқувчининг ўз таълим ва лингвистик фаолиятидаги фаол ролини таъкидлайдиган ёндашув. Ушбу назарияга кўра, талабалар ахборот ва атроф-муҳит билан ўзаро таъсир қилиш орқали ўз ғоялари, тушунчалари ва кўникмаларини фаол равишда яратадилар.

5. Тил ўргатиш услублари ва стратегиялари: Ўқувчиларнинг тил қобилиятларини самарали ўқитишга қаратилган турли метод ва стратегияларни

ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланиш. Ушбу усуллар мулоқот машқлари, ўйинлар, роль ўйнаш, ўқиш, ёзиш ва бошқаларни ўз ичига олиши мумкин.

Инглиз тилидан мисол тариқасида ўқувчиларнинг тил кўникмаларини ривожлантириш бир қатор назарий тамойил ва тушунчаларга асосланади. Қуйида улардан баъзилари келтирилган:

1. Коммуникатив ёндашув назарияси: Тил ўрганишнинг асосий мақсади ўқувчиларнинг мулоқот кўникмаларини ривожлантиришдир. Таълим жараёни реал коммуникатив вазиятларда тилни тушуниш ва ундан фойдаланиш қобилиятини ривожлантиришга қаратилган бўлиши керак.

2. Вазият назарияси: Тил малакаларининг тилга хос ривожланиши ўқувчилар тилдан фаол фойдаланадиган аутентик мулоқот ҳолатларини яратишга боғлиқ. Бу ролли ўйин, мунозара, лойиҳа иши ва бошқалар бўлиши мумкин.

3. Когнитив ёндашув назарияси: Тил кўникмаларини ривожлантириш идрок, фикрлаш, диққат ва хотира каби билиш жараёнларининг ривожланиши билан ҳам боғлиқ. Талабалар инглиз тилидаги маълумотларни таҳлил қилиш, синтез қилиш, таснифлаш ва шарҳлаш орқали ўрганишлари керак.

4. Ўқитувчи ва ўқувчи ролларини ўзгартириш назарияси: Ўқитувчи ҳокимият ролини ўйнамайди, балки ўқув шеригига айланади. Бу талабаларни инглиз тилидан фаол фойдаланишга ундайдиган ва топшириқлар, муҳокамалар ва лойиҳаларда жамоавий иштирок этиш орқали кўникмаларни ривожлантиришга ёрдам берадиган муҳитни таъминлайди.

5. Контекстли таълим назарияси: инглиз тили реал ҳаёт соҳалари (масалан, саёҳат, иш, таълим) билан боғлиқ бўлган муайян контекстда ўрганилади. Бу талабаларга тил кўникмаларини амалий қўллашни кўришга ёрдам беради ва уларни тилни ўрганишга ундайди.

6. Дифференциаллашган таълим назарияси: Талабалар ўрганишнинг турли суръатлари ва усулларига эга. Ўқитувчи ҳар бир ўқувчининг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиши ва барча ўқувчиларнинг тил кўникмаларини ривожлантириш имкониятига эга бўлиши учун турли хил вазифалар ва тадбирларни таъминлаши керак.

Юқоридаги назарий тамойил ва тушунчалар инглиз тилидан мисол тариқасида ўқувчиларнинг тил кўникмаларини ривожлантиришнинг асосий тамойилларидан фақат бир қисмидир. Ҳақиқий ўқитиш амалиёти муайян таълим дастурлари ва талабалар эҳтиёжларига асосланган ушбу тамойилларнинг комбинациясини ўз ичига олади.

Хулоса. Ўқувчиларда тил қобилиятини ривожлантириш таълим жараёнининг муҳим вазифаси ҳисобланади. Назарий асосларни ва тил қобилиятларини ривожлантиришга таъсир этувчи омилларни ўрганиш ўқитувчиларга ўқувчиларда ушбу қобилиятларни муваффақиятли ривожлантириш учун макбул шароитларни яратишга ёрдам беради. Тилни ўзлаштиришда максимал натижаларга эришиш учун ҳар бир ўқувчига индивидуал ёндашиш билан бирга барча мавжуд метод ва технологиялардан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга.

Адабиётлар:

1. Гаспаров М.Л. Языкознание и лингводидактика. Москва: Высшая школа, 2006.
2. Гордеева Т.Н. Основы теории и методики развития языковых навыков. Москва: Академия, 2012.
3. Дубровина И.В. Лингводидактика: Учебное пособие для студентов педагогических вузов. Москва: Логос, 2011.
4. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в неязыковом вузе. Москва: Просвещение, 2008.
5. Коцюбинська Г.М., Кузнецова В.Ф. Лингводидактика. Москва: Флинта, 2015.
6. Кузьмина Н.В. Теоретические основы развития коммуникативных способностей студентов. Москва: Книжный мир, 2014.
7. Мандрыкин А.В. Учебно-методические основы развития языковых навыков. Москва: Издательство ЛКИ, 2010.
8. Мартыянов А.П. Основы теории и методики развития языковых навыков. Москва: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2013.
9. Назаркина Г.А. Методика преподавания русского языка как иностранного. Москва: Астрель, 2009.
10. Новикова Е.Ю. Развитие навыков говорения на основе функционально-коммуникативного подхода. Москва: Педагогика, 2013.
11. Орлова В.И. Лингвистика: Учеб. пособие. Москва: Проспект, 2012.
12. Пономарева Н.А. Теория и практика развития языковых навыков студентов. Москва: Флинта, 2015.
13. Соломахин В.М. Основы педагогической лингводидактики. Москва: Книжный дом Университет, 2007.
14. Шамова Е.А. Учебно-методические основы развития навыков речевого общения. Москва: Издательский центр "Академия", 2011.
15. Шеховцова Н.В. Формирование языковых навыков студентов через обучение иностранному языку. Москва: Август-Баланс, 2014.